

УДК 343.98

Б. В. Щур**СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ
ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ**

Проаналізовано співвідношення категорій «криміналістична характеристика злочину», «криміналістична характеристика механізму злочину», «предмет доказування» та «предмет розслідування» у провадженні кримінальних справ про злочини певного виду.

У процесі наукової дискусії щодо співвідношення категорій «предмет доказування», «предмет розслідування», «криміналістична характеристика злочину», «криміналістична характеристика механізму злочину» відсутня чітка позиція, яка б логічно пояснила їх співвідношення. Відповідно відірваність, неузгодженість вказаних категорій створює прірву між практичною діяльністю щодо розкриття та розслідування конкретного злочину чи видів злочину та нормативно визначеним завданням кримінального судочинства швидко та повно розкрити злочин, викрити винних (ст. 2 КПК України), що й визначає потребу та актуальність дослідження цього питання.

Наявність у теорії криміналістичної методики впродовж багатьох років дискусійних питань не сприяє однозначному розумінню структури елементів методики розслідування окремих видів злочинів. Питання методики розслідування злочинів досліджували вчені-криміналісти, зокрема Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, В. І. Гаєнко, Г. А. Густов, А. В. Дулов, В. А. Журавель, Г. Г. Зуйков, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, А. М. Кустов, В. В. Лисенко, А. Ф. Лубін, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, В. Г. Танасевич, В. В. Тищенко, С. Н. Чурилов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Питання теорії доказування досліджували С. І. Вікторський, В. К. Вуколов, Ю. М. Грошевий, Н. І. Гуковська, А. І. Долгова, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, Є. Д. Лук'янчиков, Г. М. Мінковський, В. Т. Нор, Г. О. Омельченко, Д. П. Письменний, Є. В. Ремізова, В. Я. Рибальський, С. М. Сатхівський. Однак у досліджуваній проблематиці залишаються білі плями, обговорення та вирішення яких потребує і теорія і практика. Ця стаття саме і є спробою визначення кореляції категорій «криміналістична характеристика злочину», «криміналістична

характеристика механізму злочину», «предмет дозування та предмет розслідування».

Як відомо, метою кримінально-процесуального доказування є встановлення об'єктивної істини, її досягнення можливе лише тоді, коли в ході провадження у кримінальній справі з достатньою повнотою і достовірністю будуть встановлені всі факти і обставини, які мають значення для правильного вирішення цієї справи. Сукупність таких фактів і обставин утворює предмет доказування у кримінальній справі.

У юридичній літературі висловлені різні підходи до визначення предмету доказування і його місця у структурі самого доказування. Одні науковці вважають, що це коло обставин, які належить встановити у кримінальній справі [1, с. 47]. На думку інших, предмет доказування – це система обставин, які виражають властивості і зв'язки досліджуваної події, що є істотними для правильного вирішення кримінальної справи та реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства [2, с. 139]. Треті розуміють під предметом доказування сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, установлення яких є необхідним для вирішення заяв і повідомлень про злочини, кримінальної справи на стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у справі [3, с. 4]. На думку професора С. М. Стахівського, предмет доказування – це передбачена законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [4].

Загалом домінує позиція науковців, які висловлюються щодо поглинання предмету доказування криміналістичною характеристикою злочинів. Так, О. О. Ейсман вказує, що криміналістична характеристика злочину становить науково обумовлений типовий перелік обставин, що підлягає встановленню у кримінальній справі, як юридично релевантних (головних), так і проміжних (доказових) [5, с. 99]. Інші автори відстоюють позицію про різноплановий характер цих понять. Зокрема, І. М. Лузгін вказує, що поняття криміналістичної характеристики не дублює кримінально-правову характеристику злочину і не є адекватне поняттю предмету доказування [6, с. 26–27]. Ряд провідних криміналістів визначають, що криміналістична характеристика злочинів – це досить нова наукова категорія криміналістики, що займає центральне місце в методиці розслідування окремих видів злочинів [7; 8; 9].

Криміналістична характеристика – це результат наукового аналізу та узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів. Вона відбиває злочин і складові його елементи. Крім

криміналістичної характеристики злочинів, наявні кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінологічна характеристики [10]. Погоджуючись із різноплановістю вказаних тверджень, С. Н. Чурилов визнає, що криміналістична характеристика повинна містити дані відносно елементів предмета доказування [9]. М. О. Селіванов визначає елементи складу злочину як логічну основу формування криміналістичної характеристики того чи іншого виду злочинів. У той же час криміналістична характеристика, на його думку, є системою закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочину окремо визначеного виду, що сприяють їх розкриттю та розслідуванню [11, с. 55, 57]. Крім того, висловлювалась позиція про потребу дослідження елементів криміналістичної характеристики «за групами обставин, що характеризують кожну зі сторін складу злочину» [12].

У структурі інформаційно-пізнавальної діяльності щодо розкриття, розслідування та попередження злочинів, що є об'єктом дослідження криміналістики, виділяють «кримінально-релевантні» події, процеси та факти [8, с. 8]. Ця обставина передбачає потребу розробки криміналістичної характеристики, що виражає закономірності механізму злочину та закономірності, змістовний бік відображення його у навколишньому середовищі.

Відтак виникає питання про альтернативність та адекватність поняття «криміналістична характеристика злочину» поняттю «криміналістична характеристика механізму злочину».

Загалом учення про механізм злочину є одним із перспективних напрямків у дослідженнях криміналістичної науки. У цей час ще остаточно не сформовано поняття механізму злочину. Крім того, застосовуються різні підходи до визначення і структурування елементів механізму вчинення окремих видів злочинів. Відсутність єдиного розуміння категорії механізму злочину ускладнює дослідження механізму вчинення окремих видів і груп злочинних діянь під час розробки проблемних питань розслідування злочинів. Як справедливо зазначено в літературі, щоб зрозуміти щось, необхідно знати, як воно виникло, які етапи проходило у своєму розвитку. Лише після цього стане зрозумілим, чим воно є зараз [13, с. 91]. Р. С. Белкін визначав механізм злочину як багатокomпонентну систему, утворену діями суб'єкта злочину, спрямованими на досягнення певного результату у відношенні конкретного предмету злочинного посягання; діями потерпілого та осіб, які стали випадковими учасниками події, що відбувалась у конкретних умовах і за обставин, сукупність яких детермінує спосіб вчинення і приховування злочину, зв'язки і відносини між елементами механізму злочину [7, с. 47].

Застосовуване поняття «криміналістична характеристика злочину» внаслідок та в міру розвитку теорії вже не може повністю задовольняти потреби кількісно-якісного підвищення ефективності процесу накопичення, обробки та передачі інформації про злочин, яка має криміналістичне значення. Загалом погоджуємося з позицією, про те, що доцільно розробляти криміналістичну характеристику тільки того, з чого складається злочин як явище дійсності. У кримінально-правовому значенні злочин характеризується, як відомо, такими елементами: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Відповідно у криміналістичному значенні злочин – складові, які утворює його механізм, тобто елементи, які беруть участь в акті відображення, взяті у їх зв'язку та взаємообумовленості. Загальні дані про механізм злочину певного виду необхідно іменувати «криміналістична характеристика механізму злочину», тобто діяння, передбаченого в Особливій частині Кримінального кодексу [9, с. 61].

Саме тепер виникає питання про категорії «предмет доказування» та «предмет розслідування», як такі, що мають бути встановлені (пізнані) під час з'ясування власне механізму злочину. В юридичній літературі визнають факт наявності поняття предмету розслідування, складовою частиною якого є предмет доказування. Термін використовують як пізнавальну діяльність, яка здійснюється на стадії досудового розслідування. Позитивна відповідь на визнання явища предмету розслідування означає відмову від усталеної ідеї поділу у предметі доказування частин на доказовий та головний факти. Таким чином, предмет розслідування є більш ширшим поняттям, ніж предмет доказування. Відповідно видається, що предмет розслідування поглинає предмет доказування.

Важливо з'ясувати, які фактори визначають зміст предмету розслідування у криміналістичному аспекті, тобто його доказову частину. Видається, що таким фактором є криміналістична характеристика механізму злочину, зокрема та його частина, яка використовується для розробки типових слідчих версій і містить відомості про типові сліди підготовки, вчинення та приховування злочинів.

Для того, щоб показати значення криміналістичної характеристики у формуванні криміналістичного змісту предмету розслідування, необхідно з'ясувати основні об'єкти типізації під час ретроспективного криміналістичного аналізу, зокрема умисних злочинів тої чи іншої категорії. Ведення ретроспективного криміналістичного аналізу конкретної категорії злочинів з урахуванням їх кримінально-правової та криміналістичної класифікації фактично не змінюють сукупність об'єктів типізації. У

даному випадку аналогічним злочинам присвоюють «ім'я» тої категорії, до якої вони належать. Таке «ім'я» отримує і їх криміналістична характеристика. При цьому інформація про окремі злочини повинна відображати не об'єкти типізації в їх ізольованому один від одного вигляді, а причинно-наслідкові зв'язки між ними, які характеризують індивідуальні риси механізму злочину, тобто формування та реалізація способу підготовки, вчинення та способу приховування злочину, виникнення та протікання зв'язаних зі злочином явищ. Такий підхід, на мою думку, забезпечуватиме розробку криміналістичних характеристик, в яких їх складові частини становитимуть цілісний образ – систему. Разом з тим, це не виключає само собою практичного значення окремих елементів криміналістичної характеристики. Без знання узагальнених даних про всі відомі способи, мотиви вчиненого конкретного виду злочинів неможливо вчасно та якісно розкрити злочин. Однак криміналістична характеристика як система взаємопов'язаних елементів має більш практичне значення лише у тих випадках коли встановлені кореляційні зв'язки та залежність між її елементами, які носять закономірний характер. Дані про такі залежності можуть служити базою, основою для побудови типових версій у конкретних справах. Причому залежність кореляція між елементами криміналістичної характеристики можуть носити однозначний чіткий, жорсткий характер.

На основі криміналістичної характеристики механізму злочину розробляються типові версії про окремі обставини, які складають предмет доказування. Враховуючи динамічність процесу розслідування, дефіцит інформації про характер події, його учасників, під час планування розслідування використовуються типові версії. За рахунок цього предмет розслідування у кримінальній справі виходить з наявних у слідчого доказових матеріалів і фактично може змінюватись: розширюватись чи, навпаки, звужуватись. Наприклад, у ході розслідування ДТП, за наявності відповідної інформації у справі, можуть перевірятись версії про інсценування вбивства під ДТП (чи самогубство через повішання). Через це у предмет розслідування кримінальної справи, крім предмету доказування у справах про ДТП включаються елементи предмету доказування про вбивство.

Однак цим криміналістична характеристика у визначенні предмету розслідування не вичерпується. Інше значення полягає в тому, що вона об'єктивно складає змістову основу для логічного аналізу взятих до перевірки версій. Результатом такого аналізу є уявлення суб'єкта доказування про існування в оточуючому середовищі слідів – як матеріальних, так й ідеальних. Останні в узагальненому вигляді як наслідок реалізації злочин-

цем способів підготовки, вчинення та приховування злочину, детерміновані умовами навколишнього середовища та якостями особистості правопорушника, є структурними елементами криміналістичної характеристики механізму конкретного виду злочинів. Описання у криміналістичній характеристиці типових результатів застосування того чи іншого способу, тобто залишених слідів його застосування та місць, де сліди ймовірно можуть бути виявлені, є базою для визначення сукупності доказових фактів як засобу перевірки загальних та окремих версій відповідно про характер події та пов'язаних з нею окремих обставин і, як наслідок, базою для формування предмету доказування загалом. У ході пошуково-пізнавальної діяльності суб'єкт доказування шляхом проведення конкретних слідчих дій збирає сліди підготовки, вчинення та приховування злочину. При цьому він здійснює їх виявлення, фіксацію, попереднє дослідження, вилучення та зберігання, встановлює сам факт їх існування в матеріальній обстановці та свідомості людей.

Таким чином, способи підготовки, вчинення та приховування злочину і сліди їх застосування є невід'ємним структурним елементом криміналістичної характеристики механізму злочину того чи іншого виду. З урахуванням цього правомірно дійти висновку, що на основі криміналістичної характеристики є можливим визначити перелік доказових фактів двох рівнів: перші відносяться до доказових фактів наявності слідів злочинного діяння, другі – до доказових фактів, що вказують на причини, які викликали існування цих слідів у навколишньому середовищі. Таким чином, і перші і другі доказові факти характеризують предмет розслідування, зокрема в криміналістичному аспекті; вони, як наслідок, логічним шляхом виводяться прийнятими до перевірки слідчими версіями. Результатом логічного аналізу останніх є приблизне уявлення суб'єкта доказування про наявність в оточуючому середовищі слідів, які мають зв'язок з підготовкою, вчиненням та приховуванням злочину, а через них і з іншими обставинами, які мають кримінально-правове значення, мотивом, метою, суб'єктом злочину.

Криміналістична характеристика механізму злочину того чи іншого виду може бути використана безпосередньо при визначенні індивідуального предмету розслідування у криміналістичному його аспекті. Інші його функції зводяться до визначення окремого предмету розслідування, тобто предмету розслідування конкретного виду злочинів у відповідній окремій методиці розслідування. З адаптацією окремої криміналістичної методики до умов та особливостей розслідування конкретних злочинів типовий зміст доказової частини предмету розслідування замінюється індивідуальними, що відображають особливості проце-

су доказування тільки щодо цих фактів, цих кримінальних справах. Повертаючись до питання про те, чи включається-поглинається окремий предмет доказування в криміналістичну характеристику, слід констатувати, що ні. У зміст криміналістичної характеристики включаються сліди, їх комплекси та предметності (характерні місця їх знаходження), однак не доказові факти їх наявності в навколишньому середовищі і, тим більше, не доказові факти, що характеризують причинно-наслідковий зв'язок з окремими обставинами злочинного діяння. І ті й інші факти складають доказову частину предмету розслідування і на відміну від слідів та їх об'єктів-носіїв належать до сфери доказування. У функціонально-логічному плані криміналістична характеристика виконує через слідчі версії роль причини щодо переліку доказових фактів, що є самостійним структурним елементом предмету розслідування.

Список літератури: 1. Тертышник В. М. Теория доказательств / В. М. Тертышник, С. В. Слышко. – Харьков : Арсис, 1998. – 256 с. 2. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – Изд. 2-е испр. и дополн. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с. 3. Миньковский Г. М. Пределы доказывания в советском уголовном процессе / Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1956. – 192 с. 4. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / С. М. Стахівський : монографія. – К. : ТОВ «Герно-граф», 2005. – 272 с. 5. Эйман А. А. О содержании криминалистической характеристики преступлений / А. А. Эйман // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. тр. – М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1984. – С. 97–101. 6. Лузгин И. М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И. М. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1984. – С. 25–31. 7. Аверьянова Т. В. Криминалістика : учебник / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА, 2000. – 990 с. 8. Колодин В. Я. Предмет, методология и система криминалистики / В. Я. Колодин // Криминалістика соціалістических стран / под ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 6–27. 9. Чурилов С. Н. Предмет доказывания в уголовном судопроизводстве и криминалистике : науч.-практ. пособие / С. Н. Чурилов. – М. : Юстицинформ, 2010. – 136 с. – (Серия «Образование»). 10. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. видання для слідчих дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітко, В. О. Коновалова та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Ін Юре, 2008. – 728 с. : 49 іл. 11. Селиванов Н. А. Криминалістическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соціалістическая законность. – 1977. – № 2. – С. 55–57. 12. Антипов В. П. Криминалістическая характеристика преступлений системы типичных версий / В. П. Антипов // Алгоритмы организации решений следственных задач. – Иркутск : Изд-во Иркутск. ун-та, 1982. – С. 51. 13. Тарасов Ю. Н. Философия науки / Ю. Н. Тарасов. – Воронеж : МОУ ВЭПИ, 2006. – 212 с.

Надійшла до редакції 24.12.2010

Проанализировано соотношение категорий «криминалистическая характеристика преступления», «криминалистическая характеристика механизма преступления», «предмет доказывания» и «предмет расследования» при производстве уголовных дел о преступлениях конкретного вида.

The correlation of the categories «Criminalistic description of crime», «Criminalistic description of the crime's machinery», «The object of proving» and «The object of investigation» while investigating criminal cases connected with the concrete kind of crime are analyzed.

УДК 343.98

Р. Л. Степанюк

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

На основі аналізу наукової літератури та судової практики запропоновано криміналістичну класифікацію злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України.

Відповідно до ст. 95 Конституції України, бюджетна система нашої держави будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Водночас державні фінанси є одним із найбільш привабливих об'єктів злочинних посягань, а боротьба зі злочинами у сфері розподілу і використання бюджетних коштів знаходиться серед пріоритетів у діяльності правоохоронних органів. Зважаючи на це вказаний напрям не може залишатись без уваги криміналістичної науки, яка покликана забезпечувати органи дізнання та досудового слідства сучасними засобами і методами виявлення, розслідування та попередження злочинів.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що в Україні криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері, до цього часу не розроблялась. Оскільки вона є однією з наукових категорій, яка складає основу для розроблення як концептуальних засад, так і окремих криміналістичних методик розслідування, відповідне наукове завдання залишається актуальним.

Питання класифікації злочинів у криміналістиці були предметом ґрунтовних досліджень, у результаті чого сформована окрема наукова теорія (В. О. Образцов). Не вдаючись детально до аналізу її положень, відзначимо, що найбільш суттєвим є питання щодо підстав (критеріїв) побудови класифікації бюджетних злочинів. На сьогоднішній день залишається широко підтриманою концепція, відповідно до якої в основі системи

© Степанюк Р. Л., 2010